

Эфект падманутага чакання ў творах Максіма Танка

Моўныя сродкі твораў Максіма Танка (у прыватнасці сістэма вобразных кодаў) ствараюць адметны дыялог з чытачом праз імпліцытнасць. Дэкадуючы сэнс, рэцыпіент не можа заставацца пасіўным. Мастацкі тэкст становіцца для яго новымі ідэямі і вобразамі. Аднак на экспліцытным узроўні для стылю Максіма Танка характэрны эфект падманутага чакання, звязаны з узнікненнем элементаў малой праказальнасці, якія, дзякуючы экспрэсіўнасці, найбольш актыўна ўплываюць на чытача.

Пры такім падыходзе да аналізу мастацкага твора неабходна ўлічваць паняцце стылістычнага кантэксту, якое абгрунтавана даследаваў М. Рыфатэр. Ён адзначаў, што працэс дэкадавання пісьменнік павінен накіроўваць, а для гэтага кадаванне павінна быць арганізавана такім чынам каб на важных сэнсавых момантах чытацкая ўвага затрымлівалася. Аднак вынікае разуменне стылістычнага кантэксту і стылістычнага прыёму. Тэкставы фрагмент, перарваны з'яўленнем элемента малой верагоднасці чымсьці нечаканым, пабочным, даследчык пазіцыянуе як стылістычны кантэкст. Эфект стылістычнага прыёму абумоўлены адхіленнем не ад моўнай нормы – ад нормы дадзенага паведамлення [3, с. 70–71].

У творах Максіма Танка адным са сродкаў выражэння эфекту падманутага чакання з'яўляецца стылістычная фігура аксюмаран: *Дзе вечна птушкі свае гнёзды ўюць, / Дзе нават і памёршыя жывуць* (“Ты знаеш край”); *Заўсёды можна знайсці / Нейкія словы пры развітанні / З юнацтвам, каханнем, / З усходам і захадам сонца* (“Заўсёды можна знайсці...”); *Часамі ён горкі ад пылу быў, / Часамі салёны ад слезаў быў, / Часамі гарачы ад пораху быў, / Але і салодкі ад дружбы быў, / Мой хлеб надзённы* (“Мой хлеб надзённы”). У першым прыкладзе аксюмаран *памёршыя жывуць* рэалізуецца на ўзроўні сказа. Для кампанентаў аксюмарана “характэрны ўсе віды сінтаксічнай сувязі, у тым ліку і прэдыкатыўная, г. зн. аксюмаран можа быць структурна арганізаваны як сказ” [5, с. 98]. Аксюмаран на ўзроўні сказа вылучаецца ў тым выпадку, калі паміж яго часткамі ўзнікаюць адносіны прэдыкатыўнасці. Вядома, што “семантычнае ядро двухсастаўнага сказа фармальна выражаецца праз узаемасувязь дзейніка і выказніка” [2, с. 85]. У другім і трэцім прыкладах аксюмаран выражаны на ўзроўні спалучэння слоў, якія супярэчліва характарызуюць адзін аб’ект – сонца і хлеб.

Антытэза як стылістычная фігура кантрасту можа выяўляць супрацьпастаўленне паміж семамі ‘многа’ – ‘мала’, ‘вялікае’ – ‘малое’, што ў

кантэкстуальных умовах выклікае адпаведны эфект: *Знаю: можна ўратавацца, брат, / Ад вялікіх або меншых страт, / Ад бурлівых акіянскіх вод, / Ад землетрасення і грывот, – / Толькі не ад Мар’іных вачэй, / Што гараць за сонца гарачэй* (“Прызнанне”); *Чуваць, галактыкі разлятаюцца. / Бог з імі! / Мяне больш непакоіць, / Што адлегласць паміж намі, / Якая калісьці вымяралася вуснамі, / Потым – кіламетрамі маўчання, / Потым – месяцамі чакання, / Зараз вымяраецца / Астранамічнымі адлегласцямі* (“Чуваць, галактыкі разлятаюцца...”).

Для стылю Максіма Танка характэрна ўжыванне разгорнутай акратэзы – стылістычнай фігуры кантрасту, якая сцвярджае пэўныя аб’екты рэчаіснасці шляхам адмаўлення супрацьлеглага. Верш “Вывучэнне мозы” пабудаваны па мадэлі **не А, а А1**. У першай частцы твора парада: *Калі хочацца авалодаць / Нашай мовай, / Вывучайце яе не па граматыках, / Кіноны якіх часта бываюць / Супярэчлівымі; / Не па слоўніках, / Якія старэюць ганей, / Як выйдуць з друку; / Не па шэльдах, / Якія часта мяняюцца. Чаго чакне чытач у працягу? Нехта можа памеркаваць так: мову трэба вучыць па месцах творах класікаў беларускай літаратуры. Але ў паэта свая думка: *А вывучайце / Па спрадвечных нашых пісьмёнах / Крыніц, дарог, плугоў, / Па гомаму дрэў / У вясновым і зімнім уборы, / Па матчыных калыханках / На змярванні і ў час зарападу, / Па цішыні папялішчаў Хатыні / І брацкіх магіл, / Па зыжльчынай варажбе / І жураўлінаму крыку, / Па грому салютаў / І шэlestу нашых сцягоў, / Па ззянню агнёў / І на расплаўленай сталі ў вагранках, / Па поцілках рук, / Што зброяй валодаць умеюць / І сябрам / Дораць на ільняных ручніках / Хлеб і соль, / Сваё сэрца / І дружбу. Мадэль акратэзы **не А, а А1** у Максіма Танка рэалізоўваецца і на ўзроўні мікракантэсту: *Ляжаць пакошаныя травы, / Не травы – казачныя сны, / Не сны, а шлохі дубровы, / Вяскі, галасы вясны* (“Ляжаць пакошаныя травы”); *Здаецца ім: не снег, не слота, / Не шэрань ззяе на рацэ, / А чайкі кружаць над балотам / І смычка з багуном цвіце* (“Ляжаць пакошаныя травы”); *Але гэта быў толькі голас ветру, / Не голас ветру – а спалоханай птушкі, / Не спуджанай птушкі – а соннай галінкі, / Не соннай галінкі – а кроплі расы, / Не кроплі расы – а далёкага рэха* (“Мне здалася, што ты мяне аклікнула...”).**

Эфект падманутага чакання Максім Танк рэалізуе і на ўзроўні пэўных сінтаксічных канструкцый. У прыватнасці, складаназлучаных сказаў: *Хацеў я дацягнуцца да яго* (твайго вобраза), */ Ды грані вострыя перашкаджалі* (“Скульптура”); *Хацеў цябе, як некалі, абняць, / Але плячо шурпатае занадта* (“Скульптура”). Злучальныя супастаўляльныя злучнікі *ды, але* пераводзяць увагу

чытача ў іншы сэнсавы план, становяцца маркёрамі пачатку новага зместу, не суадноснага са зместам папярэдняга кантэксту, таму нечаканага.

Складаназалежныя сказы з даданай уступальнай часткай таксама актывізуюць чытацкую ўвагу, дазваляюць асэнсаваць неадпаведнасць паміж чаканнем і рэчаіснасцю: *Нават і сонца штось не ўстае, / Хоць галагуцкі певень няе* (“Пасля вяселля”); *Здаецца, падужэў, падрос, / Хоць вочы мокрыя ад слёз* (“Спатканне”); *Наш дзень настане, / Хоць адступілі ўчора* (“Не плач”); *Хоць нялёгка ісці далей, / Ідзём, па калені месячы глей* (“Здымак без рэтушы”).

Для паэтычнай манеры Максіма Танка характэрны эфект падманутага чакання на ўзроўні ўсяго твора, у якім усе сказы складаназлучаныя: *Добры з ваўка музыка, / Ды не скакаць пад выццё. / Добры чарпак з рэшата, / Ды толькі з яго не піццё. / Добры мёд на памінках, / Толькі ніхто не няе. / Добры рубель пазычаны, / Толькі спаць не дае. / Добры кажух са спагады, / Толькі сцюдзёна ў ім. / Добры агонь на чужыне, / Толькі грызе вочы дым* (“Добры з ваўка музыка...”).

Эфект падманутага чакання верша “Зацьменне сонца” дазваляе зразумець глыбіню пачуццяў закаханых, якія не заўважаюць вакол сябе рэалій свету: *Казалі: поўнае зацьменне сонца, / Казалі: змрок зямлю ўсю атуліў. / Казалі: зоры былі бачны ў небе. / А мы з табою гэтага не мусьці / І не заўважылі, хоць і глядзелі пільна / Праз невялічкае закуранае шкельца, / Што я прынёс табе і на якім / Астаўся, помню, нашых пальцаў след, / Адбітак нашых вуснаў і насоў, / Якія потым не маглі адмыць. / Ты не цікавілася часам, / Калі настане новае зацьменне?* У выніку такога ўспрымання верша слова *зацьменне*, якое зафіксавана ў слоўніку з адным значэннем ‘астранамічная з’ява, калі адно нябеснае цела або яго цень закрываюць другое нябеснае цела’ (ТСБМ, т. 2, с. 413–414), рэалізуе патэнцыяльную сему апантанасць каханнем’.

У многіх творах, прысвечаных каханню, Максім Танк звяртаецца да эфекту падманутага чакання, паколькі менавіта ён, выражаючыся рознымі спосабамі і адпаведна – рознымі моўнымі сродкамі, найбольш экспрэсіўна дзейнічае на чытача: *Я пытаўся ў сустрэчных: / Можна, яны цябе бачылі? / Пытаўся ў дрэў: / Можна, віталася з імі? / Пытаўся ў прыдарожных валуноў: / Можна, адпачывала ля іх? / Пытаўся ў крыніц: / Можна, прыхарошвалася / Ў іх люстры / Ці чэрпала прыгаршчамі з іх / Весні звон? / Ды ніхто мне нічога / Не змог адказаць. / Але скуль жа тады / Дотык ценю твайго? / Значыць, недзе ты блізка прайшла / Паміж маім быццём і небыццём, / Паміж мінулым і будучым, / Паміж сумам і радасцю, / Паміж маім сэрцам / І сонцам* (“Твой цень”). У прыведзеным прыкладзе ўжыты злучальныя супастаўляльныя злучнікі *ды, але* – маркёры

пераходу з аднаго эмацыянальна-сэнсавага плана ў іншы. Першы план адлюстроўвае ўсхваляваны стан лірычнага героя, што выражаецца ў паралельнай будове пытальных сказаў з пабочным словам *можжа*. Блізкасць каханай і радасць адчування гэтага ўзмацняе антытэза, заснаваная на моўных антанімічных парах *быццё – небыццё, мінулае – будучае, сум – радасць* і на кантэкстуальнай апазіцыі *сэрца – сонца*.

Верлібр “Дамовіліся...” паказвае імкненне да спакойна-шчаслівай дыялектыкі сямейнага ладу, аднак усё роўна адбываецца вяртанне да ранейшых хваляванняў і турбот: *Дамовіліся: / Не хвалявацца, / Не злаваць, / Не раўнаваць, / Калі нехта з нас / Часам затрымаецца на працы / Або ў сяброў. / Мінае поўнач. / Першы раз адчуваю сябе / Так добра, / Толькі ніяк не знайду, / Куды ж ён прапаў, валідол*. Прыслоўе з пазітыўнай ацэнкай *добра* кантрастуе з наступным кантэкстам, у якім на імпліцытным узроўні выяўляецца сема ‘кепска’ (*куды ж ён прапаў, валідол* – гэта значыць, моцныя перажыванні). Менавіта імпліцытнасць узмацняе эффект падманутага чакання ў рэалізацыі сутворчасці паміж паэтам і чытачом. Даследчыкі мовы мастацкай літаратуры разглядаюць “падтэкст як імпліцытнае выражэнне думкі наступнымі спосабамі: своеасаблівасцю дыялагічнага і маналагічнага маўлення, спецыфікай пытання, выражэннем дадатковых думак на аснове лексічнага значэння слова (як прамога, так і пераноснага), ужываннем назоўнікаў, займеннікаў, лічэбнікаў, дзеясловаў, прыслоўяў у неўласцівым ім сэнсе, выкарыстаннем няпоўных і недаказаных сказаў, лагічнага націску, зобразнасці і мастацкасці слова” [3, с. 61]. У вершах Максіма Танка рэалізацыі эфекту падманутага чакання садзейнічае імпліцытнасць на ўзроўні найперш зобразнасці слова, яго ўнутранага патэнцыялу.

Такім чынам, эфект падманутага чакання як адзін з найбольш экспрэсіўных сродкаў стварэння знешняй (паміж аўтарам і чытачом) дыялогізацыі садзейнічае індывідуалізацыі стылю пісьменніка. У Максіма Танка гэты эфект выражаецца пэўнымі сродкамі – стылістычнымі фігурамі кантрасту (аксюмаранам, антытэзай, акратэзай), выяўляецца на ўзроўні складаназлучаных і складаназалежных сказаў з адпаведнымі злучнікамі паміж прэдыкатыўнымі часткамі, а таксама ўсяго твора.

Літаратура

1. Арнольд, И. В. Стилистика. Современный английский язык / И. В. Арнольд. – 9-е изд. – М. : Флинта: Наука, 2009. – 384 с.
2. Валгина, Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.
3. Мова сучаснай беларускай мастацкай літаратуры : манаграфія / М. В. Абабурка [і інш.]. – Магілёў : МДУ, 2005. – 248 с.

4. Танк, М. “Мне пару крыл дало юнацтва...” : выбр. лірыка / М. Танк ; уклад. В. Рагойшы. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 479 с.
5. Халиков, М. М. Оксюморон: уровни текстовой реализации и средства языкового выражения: (на материале немецкого языка) / М. М. Халиков // Вестник Ленингр. ун-та. – 1982. – Вып. 3. – № 14. – С. 97–102.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ